

DEFİNE

yönelik olduğundan bazı İslâm hukukçuları, İslâmî döneme ait olduğu bilinmekle birlikte üzerinden asırlar geçtiği için sahibinin bulunmasına imkân olmayan definelerin, toplumun ortak yararları için harcanmak üzere beytülmalâ devredilmesi gerektiğini ileri sürerler. Hatta İslâm öncesi döneme ait definelerin arazinin ilk sahibine ve onun mirasçılarına ait olduğu şeklindeki görüşler de İslâm hukukunun teşekkül devri itibarıyla İslâmî fetihlerin üzerinden fazla zamanın geçmemiş olması ve arazinin ilk sahibinin bilinmesinin mümkün görülmesiyle izah edilebilir.

BİBLİYOGRAFYA:

Wensinck, *Mu'cem*, "İms" md.; Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, s. 31; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 307-316; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, s. 153; Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultânîyye*, s. 127-128; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm* (nşr. Seyyid Hasan el-Müsevî), Tahran 1390, IV, 121-124; Serahsî, *el-Mebstû*, II, 211-217; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 65-68; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herâs), III, 18-24; Nevevî, *el-Mecmû*, VI, 91-102; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Bulak), II, 232-240; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 318-324; Yûsuf el-Kardâvî, *Fikhu'z-zekât*, Beyrut 1389/1969, I, 434-436; Cezîrî, *el-Mezâhibü'l-erba'a*, I, 612-614; Muhammed Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-akd*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikrî'l-Arabî), s. 125-142; Zühaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî*, II, 770-786; Hamza Aktan, *İslâm'da Madenlerin Hukukî Statüsü*, Erzurum 1986, s. 26-27, 45-55.

HAMZA AKTAN

DEFNÜ'Z-ZÜNÜB

(دفن الذنوب)

Araplar arasında suç işleyen kimsenin suçunun başlanması için yapılan bir merasim.

"Günahların gömülmesi" mânasına gelen defnû'z-zünûb konusunda bilinen tek kaynak, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin (ö. 749/1349) *et-Ta'rif bi'l-muştalâhi's-şerîf* adlı eseridir. Burada verilen bilgiye göre Araplar'dan bir kimse büyük bir cürüm işlediği zaman onun güvendiği bazı kişiler, haksızlığa uğrayanın kabilesine gider, içlerinden biri kabile büyüklüğünün huzurunda mazluma hitaben, "Senden falancanın günahını defnetmeni istiyoruz. Zaten o da sana karşı işlediği suçları itiraf etmektedir" diye söze başlar ve suçlunun bütün kusurlarını sayıp dökerdi. Bunun üzerine haksızlığa uğrayan kişi, haksızlık yapan kimsenin bütün suçlarının bunlardan ibaret olduğunu belirtmek yerinde kendi eliyle bir çu-

kur açar ve, "Kendisini suçladığım falancanın günahlarını bu çukura attım ve buraya elimle gömdüm" derdi. Sonra da çukuru toprakla kapatır ve eliyle düzeltirdi. Araplar arasında çok yaygın olan bu tören sayesinde suç işleyen kişi ancak bu şekilde kendisini temiz çıkararak gönül huzuruna kavuşabilirdi.

Her iki tarafın seçkinler meclisi huzurunda sözlü olarak yapılan bu törende yazılı bir belge kullanılmazdı. Defnû'z-zünûb için meliklerin besmeleyle başlayan yazılı belge verdiğini söyleyen Ömerî bu belgelere bir de örnek zikretmektedir. Bu gelenek günümüzde tamamen ortadan kalkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, Kahire 1312, s. 165-167; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, XIII, 352-355; J. Chelod, "al-Dhunûb, Dafn", *El²* (Fr.), II, 255; a.mlf., "L'enterrement des délités chez les Arabes", *RHR* (1959), s. 215-220.

MUSTAFA AĞIRMAN

DEFREMERY, Charles François

(1822-1883)

Fransız şarkiyatçısı.

8 Aralık 1822'de Cambrai'de doğdu. 1840'ta Paris'e giderek Reinaud, Caussin de Perceval ve Quatremère gibi ünlü şarkiyatçılardan Arapça ve Farsça dersleri aldı. Caussin de Perceval'den sonra Collège de France'da öğretim üyesi olarak çalıştı (1868). Bir müddet sonra rahatsızlığı yüzünden bu görevden ayrılıp İran tarihi ve edebiyatıyla ilgilenmeye başladı. 18 Ağustos 1883'te Saint-Valery-en-Caux'ta öldü.

Eserleri. Daha çok neşre hazırladığı eserlerle tanınan Defrémery'nin *Mémoires d'histoire orientale* adlı kitabı, *Journal Asiatique*'te yayımlanan Doğu tarihiyle ilgili makalelerini ihtiva etmekte olup iki cilt halinde basılmıştır (Paris 1854-1862). Neşre hazırladığı ve Fransızca'ya çevirdiği eserler de şunlardır: 1. İbn Battûta, *Rihle* (*Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâ'ibi'l-emşâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr*). İtalyan şarkiyatçısı Sanguinetti ile beraber neşre hazırladığı bu eser Fransızca tercümesiyle birlikte (*Voyages d'Ibn Batoutah texte arabe, accompagné d'une traduction*) dört cilt halinde yayımlanmıştır (Paris 1853-1858). 2. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*. Eserin Haçlı seferleriyle ilgili bölümlerini J. T. Reinaud ile beraber Fransızca tercümesiyle birlikte (*Recueil des Histoires*

des Croisades, histoires orientales) iki cilt halinde neşretmiştir (Paris 1872-1887). 3. Mîrhând, *Ravzatü's-safâ*. Eserin Gurlular'la ilgili kısmını Fransızca'ya çevirmiş ve notlar ilâve ederek yayımlamıştır ("Histoire des sultans Ghourides, extraite de l'histoire universelle de Mirkhond", *JA*, IV. seri, II [1843], s. 167-200, III [1844], s. 258-291). 4. Hamdullah Müstevfî-i Kazvîni, *Târîh-i Güzîde*. Bu eserin Selçuklular'la ilgili kısmını Fransızca'ya çevirerek neşretmiştir ("Histoire des Seldjoukides, extrait du *Tarikh-i Guzi-deh*", *JA*, IV. seri, XI [1848], s. 417-462; XII [1848], s. 259-279, 334-370; XIII [1849], s. 15-55). 5. Hândmîr, *Habîbü's-siyer*. Eserin, Türkistan ve Mâverâünnehir'e hâkim olan Moğol hanlarından bahseden kısmını notlar ilâvesiyle Fransızca'ya çevirmiştir ("Histoire des Khans Mongols du Turkestan et de la Transoxiane extraite du *Habib Essier de Khondémir*", *JA*, IV. seri, XIX [1852], s. 58-94, 216-288). 6. Atâ Melik Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*. Bu eserin Mahmûd Târâbî'nin isyanı, Çağatay Han, oğlu ve torunuyla ilgili kısımlarını Fransızca tercümesiyle birlikte yayımlamıştır (*JA*, IV. seri, XX [1852], s. 370-406).

Defrémery'nin önemli çalışmalarından biri de Selçuklu Sultanı Berkıyaruk hakkındadır ("Recherches sur le règne du sultan seldjoukide Barkiarok [1092-1104 de L'ère chrétienne]", *JA*, V. seri, I (1853), s. 425-458; II [1853], s. 217-232).

BİBLİYOGRAFYA:

Storey, *Persian Literature*, I, 263-264; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 221-222; J. Fück, *Die arabischen studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 202; Necîb el-Akîkî, *el-Müsteşrikûn*, Kahire 1980, I, 190-191; Bedevî, *Meusâ'atü'l-müsteşrikîn*, s. 162; Ebû'l-Kâsım Şehâb, *Ferheng-i Hâversînâsân*, Tahran, ts., s. 110-111; W. H. Behn, *Index Islamicus 1665-1905*, Millersville 1989, bk. İndeks; Cl. Huart, "ed-Dürûsü'l-'Arabîyye fî Fransa", *MMIAdm.*, V/4 (1925), s. 163; *TA*, XII, 401; *ML*, III, 441.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

DEFTER

İslâm ve Türk devlet bürokrasisinde çeşitli kayıtların tutulması için kullanılan evrakın bir araya getirilmiş şekli.

Yazı yazmak üzere bir kenarı dikilerek veya ciltlenerek birçok kâğıdın birbirine bağlanmasından meydana gelir. Çoğulu defâtirdir. Defter çok yapraklı

olabileceği gibi ikiye katlanmış, iç kısmındaki bir yüzü yazılmış kâğıt şeklinde de olmaktadır. Aslı Grekçe olup "post, hayvan derisi" anlamına gelir. Kelime eski Yunan'da parşömen, genel olarak da yazı malzemesi için kullanılmıştır. Herodotos, milâttan önce V. yüzyılda İyonyalılar'ın ve kendi çağdaşı birçok kavmin yazı yazmak için deri kullandığını ve papirüs tomarlarına diphthera denildiğini belirtir. Kelime, İslâm öncesinde İran yolu ile Arapça'ya, daha sonra da Türkçe'ye geçmiştir.

İslâm'ın ilk devirlerinde üzerine Kur'an âyetlerinin, hadislerin ve hâtıraların yazıldığı deri, kemik, ağaç yaprağı gibi malzemeler kullanıldığı, çok daha sonra da yazma eserlerin ortaya çıktığı görülür. Halife Hz. Ömer devrinde Medine'de ilk maliye dairesi kurulunca burada muhârip askerlerin yoklama ve maaş kayıtlarının tutulmasına başlandı. Ancak bu kayıtların hangi malzemeler kullanılarak tesbit edildiği kesin olarak bilinmemekte, bunların Mısır'ın fethinden sonra papirüs üzerine yazıldığı tahmin edilmektedir. Doğuda eski Sâsânî vilâyetlerinde ise kayıtların ewelce olduğu gibi deri üzerine yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu tür belgelere başlangıçta "divan" denilmiş, sonradan bu tabir kayıtların tutulduğu dairenin adı olmuştur. Abbâsî Devleti'nin başlangıcında Horasan'da askerlerin maaş listelerini ihtiva eden belgelere defter denilmeye başlanmış, Halife Ebû'l-Abbâs es-Seffâh zamanında Vezir Hâlid b. Bermek, merkezî idarede münferit sayfalar yerine defter kullanılması benimsenmiştir. Hârûnürreşîd devrinde ise Vezir Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî kâğıt kullanımını kabul etmiş ve yaygınlaştırmıştır. Buna rağmen Mısır'da X. yüzyıla kadar yazı malzemesi olarak papirüs rağbet bulmuştur.

İslâm âleminde merkezî idarede kullanılan defter türleri hakkında bilgi veren ilk eser, Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî'nin X. yüzyılda kaleme alınan *Mefâtîhu'l-'ulûm* adlı ansiklopedik kitabıdır. Müellifin Nîşâbur'da Sâmânîler sarayında idarî bir görevi olduğundan verdiği bilgiler de bu devlete ait olmalıdır.

Hârizmî'nin sözünü ettiği defterler malî ve askerî olmak üzere iki grupta toplanabilir. Bunlardan maliyeye ait olanları, bütün devlet gelirlerinin kaydedildiği "kânûnü'l-harâc", şahsî borçların yazıldığı "avârec", günlük gelir gider kayıtlarının

aktarıldığı "rûznâmec", aylık gelir gider hesaplarının gösterildiği "hatme", yıllık gelir gideri ihtiva eden "el-hatmetü'l-câmia", ödemelere ait belgelerin kaydedildiği "te'rîc", esas meblağ (asl) ile işlem göreni (istihrâc) ve aralarındaki farkı, altlarında toplamaları ile birlikte sütunlar halinde gösteren "arîza", cebhaz veya hâzin tarafından vergi mükelleflerine verilen belgelerin kaydedildiği "berâe", âmilin düzenlediği umumi hesap defteri "el-muvâfaka ve'l-cemâa"dır. Askeriyeye ait defterler ise askerin soyunu, etnik menşei, fizikî durumunu, ücretini belirten "el-cerîdetü's-sevdâ", mu'tî denilen maaş kâtibi tarafından düzenlenen ve bir nüshası divana verilen taşradaki askerlere ait hesap defteri "rec'a", ordu defterdarının hazırladığı genel hesap defteri "er-rec'atü'l-câmia" vb. defterlerdir. Hârizmî, Irak'ta kâtipler tarafından kullanılan diğer üç defterden de söz eder ki bunlardan biri "dûrûzen" adını taşıyan arazi ölçümlerine ait kayıtların yer aldığı defterdir.

Mısır'da Fâtımîler zamanında Dîvânü'r-resâil'de kâtiplik yapan Ebû'l-Kâsım İbnü's-Sayrafi idarî muamelelerde kullanılan defterlerden bahseder. Bunların içinde, çok önemli yazışmaların kaydedildiği "tezâkir" adı verilen defterlerle mühim emirleri ihtiva eden yazışmalarda elkâb, dua gibi ibarelerin nasıl yazılacağını anlatan ve teşrifat kurallarını gösteren defterler vardı. Hârizmî'nin ve İbnü's-Sayrafi'nin sözünü ettikleri defterlerden bazılarının Abbâsîler zamanında devletin doğu bölgelerinde kullanıldığı ve bütün Ortaçağ boyunca diğer İslâm devletlerine de örnek teşkil ettiği belirtilmektedir. Nitekim kaynaklarda adı zikredilmemekle birlikte Anadolu Selçukluları'nda Dîvân-ı Saltanat (Dîvân-ı A'lâ) adlı büyük divanda ve askerî işlere bakan Dîvân-ı Arz'da defter tutulduğundan, fethedilen yerlerde arazi tahriri yapılarak bunlara ait defterler düzenlendiğinden ve ayrıca hazine mevcudu ile sarfiyatların, vilâyetlerin gelir gider durumunun kaydedildiği defterlerin mevcudiyetinden söz edilir.

İlhanlılar devrine ait defterlerle ilgili bilgiler, divan kâtiplerine resmî yazışma, muhasebe ve defter tutma usullerini öğretmek üzere kaleme alınan ve el kitabı niteliği taşıyan eserlerden öğrenilmektedir. Özellikle XIV. yüzyıldan kalma bu eserlere göre malî idarede kullanılan defterler şunlardır: 1. Rûznâmçe

Defteri. Divanda kararlaştırılan hükümler ve verilen diğer resmî belgeler (ahkâm ve temessükât), muhtevalarındaki farklara bakılmaksızın geliş sırasına göre günü gününe bu deftere kaydedilirdi. Buna "defter-i ta'lik" adı da verilmiştir (Felek Alâ-yı Tebrîzî, *Sa'âdetnâme*, vr. 62^b-63^a; *Risâle-i Şâhibiyye*, s. 192-194). 2. Avârece Defteri. Rûznâmçe defterindeki kayıtların vilâyetlere ve gelir gider cinslerine göre ayrılarak yazıldığı defterdir. 3. Tenvihât Defteri. Rûznâmçe defterindeki kayıtların kalemlere ve şahıslara ait olanlarının bir araya getirilmesinden meydana gelirdi. Buna "defter-i vücûb" da denmiştir (Göyünç, *Das sogenannte Game'o'l-Hesab des 'Emâd as-Sarâvî*, s. 151). 4. Kanun Defteri. Her türlü vilâyet gelirleriyle damga ve benzeri gümrük resimleri bu deftere kaydedilirdi. "Defter-i kânûn-ı memleket" adı da verilen bu defterlerin (Abdullah b. Muhammed el-Mâzenderânî, s. 172) iki ayrı adla tutulduğu görülmektedir. Defter-i mâl vilâyet gelirlerinin, defter-i me'hûz veya defter-i darbîyye yalnız damga ve benzerinin kaydedildiği defterlerdi (Felek Alâ-yı Tebrîzî, *Kânûnü's-sa'âde*, vr. 11^b; a.mlf., *Sa'âdet-nâme*, vr. 62^b). 5. Mukarrer Defteri. Yılbaşından itibaren kesinleşmiş gelir ve giderlerin kaydedildiği, yıl sonunda bakiye kalırsa onun da sarfı cihetine gitmek için düzenlenen defterdir. Bu kayıtlar defter yerine tomara yazılırsa "muâmere" adını alırdı. *Risâle-i Şâhibiyye*'de geçen "defter-i mukarrer-i dîvân" tarrife göre buna benzemektedir. *Sa'âdet-nâme*'de bahsedilen, içerisine sadece giderlerin yazıldığı "defter-i harc-ı mukarrer" ise (a.g.e., vr. 63^a) mahiyet itibarıyla ayrıdır. 6. Müfred Defter. Mukarrer defterdeki gelir giderin vilâyet ve şehirlere göre yalnız yekûnlarının yazıldığı defterdir. 7. Câmî Defteri (Câmiu'l-hesâb Defteri). Yıl sonunda hazırlanan, devletin her türlü gelirleriyle bunların sarf mahallerinin kaydedildiği defterdir. Buna "defter-i târîh" de denilmektedir (Göyünç, *Das sogenannte Game'o'l-Hesab des 'Emâd as-Sarâvî*, s. 155). Avârece defteri bunun için temel kaynak vazifesi görür. Bu defterin özetinin hükümdara takdim edilenine Moğolca'da "cankgî", Herat'ta 1441'de "mecnû" adı verilirdi. 8. Tahvilât Defteri. Hazine girdilerinin kimler tarafından gönderildiğini gösteren defterdir (Abdullah b. Muhammed el-Mâzenderânî, s. 122). Söz konusu el kitaplarından bu defterlerden büyük kısmının kullanıldığı anla-

şılmaktadır. Bunların hepsinde rûznâm-çe ve avârece adını taşıyan defterlerin tanımı örnekleriyle yapılmakta, kanun, tevcihat ve câmiu'l-hesâb adlı defterlerin tavsifine ise bazı el kitaplarında rastlanmaktadır.

Malî teşkilâtı başlangıçta İlhanlı tesirinde gelişen Osmanlı Devleti'nde de sistemli bir şekilde defter tutma usulü mevcuttu. Nitekim daha ilk dönemlerden beri defter tutulduğu ve bunların muhafaza edildiği anlaşılmaktadır (*Kânunnâme*, Âtuf Efendi Ktp., nr. 1734, vr. 12^a). Buna bağlı olarak Osmanlı Arşivi'nde XIV. yüzyıl başlarından itibaren defterlere rastlanmaktadır. Meselâ arazi tahrirlerine ait bugüne ulaşabilen en eski defter 835 (1432) tarihini taşıyor ve XVI. yüzyılda "mufasssal", "icmal" ve "timar rûznâmçe" olmak üzere sayıları binleri geçer. Ayrıca XVI. yüzyılda Divân-ı Hümayun kalemlerine ait mühimme, ruûs, tahvil; defterdarlığa ait muhasebe, mukâtaa, rûznâmçe, tamirat, keşif ve ahkâm; askerî teşkilâta ait mevâcib; vakıflara ait vakıf rûznâmçe defterleri ve benzerleriyle XVII. yüzyıldan sonra görülen şikâyet defterleri, devletin sınırlarının ve teşkilâtının zamanla büyümesi sonucu, bazıları evvelen mevcut, bir kısmı ihtiyaçtan doğan ve sayıları sadece Osmanlı Arşivi'nde yaklaşık 300.000'e ulaşan defter türlerini oluştururlar. Bunların dışında kazalarda kadılarca tutulan mahkeme kayıtları, merkezden gönderilen emirler ve mahallî kararların yazıldığı kadı sicilleri de önemli miktarlara ulaşmaktadır.

İslâm dünyasında muhtelif tarihlerde kurulan devletlerde, başka birçok müessesede de görüldüğü gibi defter türleri veya bunlara ilişkin tabirler arasında büyük benzerlikler vardır. Defterlerin bazan ismi -rûznâmçe gibi- aynen muhafaza edilir, kanun ve tahrir defteri örneklerinde olduğu üzere bazan da ismi değiştirilirdi. Tahrir defterlerinin başında vilâyet veya livâ kanunnâmelerinin bulunması da dikkat çekicidir. Ayrıca bu defterlerde ilk defterlere atıf yapılırken "defter-i köhne", daha sonrakiler için "defter-i atık", son defter için de "defter-i cedîd" tabirleri kullanılmıştır. Bu benzerlikler aynı kültür temeline dayanmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Hârizmî, *Mefâthû'l-ʿulûm*, Kahire 1342 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütüb-i'l-ilmîyye), s. 37-39; İbnü's-Sayrafi, *Kânûnu divânî'r-resâ'il* (nşr. Ali Behcet), Kahire 1905, s. 137-141; İbn Bîbî,

el-Evâmîrû'l-ʿalâ'iyye, s. 147, 428; İbn Haldûn, *Mukaddime* (trc. Z. Kadirî Ugan), İstanbul 1968, I, 618-622; Kalkaşendî, *Subhû'l-a'şâ*, I, 133-135; Abdullah b. Muhammed el-Mâzen-derânî, *Risâle-i Felekiyye* (nşr. W. Hinz), Wiesbaden 1952, s. 80-184; Felek Alâ-yı Tebrîzî, *Kânûnû's-sa'ade* (nşr. Mirkamal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfaden des Falak 'Alâ-ye Tabrizî* içinde), Göttingen 1973, vr. 11^{a-b}; a.mlf., *Sa'âdetnâme* (nşr. Mirkamal Nabipour, a.e. içinde), vr. 62^b-63^a; *Risâle-i Şâhibiyye* (E. Hüseyin Cihanbeglü, *Târîh-i İctimâî-yi Devre-i Moğol* içinde), İsfahan 1336/1958, s. 192-194; *Kânunnâme*, Âtuf Efendi Ktp., nr. 1734, vr. 12^a; *Sûret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid* (nşr. Halil İnalıcık), Ankara 1954; *Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden vom Jahre 1675* (ed. H. G. Majer), Wien 1984, s. 13-23; Muhammed b. Hindüşah en-Nahcivânî, *Düstârû'l-kâtib ft ta'gîni'l-merâtib* (nşr. Abdülkerim Ali-zâde), Moskova 1976, II, 430-431; N. Fries, *Das Heerwesen der Araber zur Zeit der Omajjaden*, 1921, bk. Fihrist; W. Björkman, *Beiträge zur Geschichte der Staatskanzlei im Islamischen Ägypten*, Hamburg 1936, tür.yer.; Osman Ergin, *Muallim Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul 1937, s. 700-705; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 117, 216, 242; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, tür.yer.; L. Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der türkischen Finanzerwaltung*, Budapest 1955, s. 75-110; Mithat Sertoğlu, *Muhteva Bakımından Başvekâlet Arşivi*, Ankara 1956; N. Abbott, *Studies in Arabic Literary Papyri*, Chicago 1957, I, 21-24; Osman Turan, *Türkische Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958, s. 34; Nejat Göyünç, *Das sogenannte Çame'û'l-Hesab des 'Emâd as-Sarâvî. Ein Leitfaden des staatlichen Rechnungswesens von ca. 1340* (doktora tezi, 1962), Göttingen Philosophische Fakultät, s. 129-168; a.mlf., "İmâd es-Serâvî ve Eseri", *TD*, XX (1965), s. 73-86; a.mlf., "Tarih Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osm.Ar.*, X (1990), s. 1-37; Atilla Çetin, *Başbakanlık Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1979; Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri*, İstanbul 1988, s. 95-112; Halil Sahillioğlu, "Ruznâmçe", a.e., s. 113-139; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi* (nşr. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Ankara 1992, s. 37-297; W. Hinz, "Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", *WO*, sy. 4 (1949), s. 313-340; "Das rechnungswesen orientalischer Reichfinanzämter im Mittelalter", *Isl.*, XXIX (1949), s. 1-29, 115-141; W. Hoenarbach, "Zur Heeresverwaltung der Abbasiden", a.e., XXIX (1949), s. 263 vd.; A. Grohmann, "New Discoveries in Arabic Papyri An Arabic Tax-Account Book", *BIE*, XXXII (1951), s. 159-170; Halil İnalıcık, "The Ruznâme Registers of the Kadiasker of Rumeli as Preserved in the Istanbul Müftülük Archives", *Turcica*, XX, Paris 1988, s. 251-269; L. T. Darling, "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History", *TSAB*, XIV/1 (1989), s. 13-33; Feridun M. Emecen, "Sefere Göttürülen Defterlerin Defteri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 241-268; B. Lewis, "Daftar", *EI*² (İng.), II, 77-81.

NEJAT GÖYÜNÇ

DEFTER-i DERVİŞÂN

(دفتر درویشان)

XIX. yüzyılın başlarından
son şeyhine kadar

Yenikapı Mevlevihânesi şeyhleri
tarafından tutulan tarihi ve biyografik
notları ihtiva eden eser.

Yenikapı Mevlevihânesi merkez olmak üzere dönemin tarihî, tasavvufî, siyasî ve içtimâî olaylarına dair çeşitli kayıtları ihtiva eder. Adı geçen mevlevihânenin şeyhlerinden Ali Nutkî Dede (ö. 1804) tarafından yazılmaya başlanmış, onun ölümünden sonra kardeşi Abdülbâkî Nâsır Dede (ö. 1821) tarafından devam ettirilmiştir. *Defter-i Dervîşân*'ın, 67-83. varakları eksik, bazı varakları boş bırakılmış doksan dört varaktan meydana gelen birinci bölümü Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Nâfiz Paşa, nr. 1194). İlk varağında Ali Nutkî Dede'nin notundan, 21 Zilhicce 1213 (26 Mayıs 1799) tarihinde yazılmaya başlandığı anlaşılan eserin aynı varağında Abdülbâkî Nâsır Dede'nin 16 Cemâziyelâhîr 1219 (22 Eylül 1804) tarihli vakıf kaydı mevcuttur.

Birinci bölümün ilk yirmi iki varağı, Ali Nutkî Dede'nin meşihatından (1775) vefatına kadar geçen süre içinde tuttuğu notları ihtiva eder. Bu kısımda kendisine intisap eden dervişlerin adları, meslekleri, dergâha geliş ve çile çıkardıktan sonra hücreye çıkış tarihleri, aralarında kardeşleri Abdülbâkî Nâsır ve Abdürrahim Kühnî Dede ile Hammâmîzâde İsmâil dede'nin de bulunduğu der-

Defter-i Dervîşân adlı eserin I. cildindeki Ali Nutkî Dede hattıyla yazılan kısımdan bir sayfa (Süleymaniye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1194, vr. 17^a)

